

20

K2: Klimaat en Krimp in rurale gebieden Noord-Nederland

Drenthe 2010. Conferentie Grounds for Change, werkatelier klimaat en krimp. Twaalf kundige mensen denken na over een driehoeksverhouding: drie partners die de komende eeuw tot elkaar veroordeeld zijn. De oudste van het trio is Noord-Nederland. De andere twee heten krimp, lees: minder mensen, en klimaatverandering. De twaalf deskundigen zien de bui hangen. Het noorden moet niet wachten tot klimaat en krimp als olifanten door de porseleinkast gaan. Want dat betekent verdere vervlakking en aftakeling van Noord-Nederland. Met groeiende gevolgen voor water, landbouw en natuur. Voor dijken, wegen en kernen. Voor verkeer, wonen en werken. Meer problemen voor minder mensen. Het alternatief? Ook daarover hebben de twaalf nagedacht. De toekomst is breekbaar, maar ook maakbaar. Waarom gaan we de krimp niet sturen? Waarom dagen we het nieuwe klimaat niet uit? Achterover leunen, of slim de handen uit de mouwen steken. Twee boeiende scenario's voor 2050. Het resultaat? Een wereld van verschil.

Het probleem: klimaatverandering en krimp in Noord-Nederland

Het klimaat verandert, ook in Nederland. We kunnen het niet tegenhouden, hooguit afremmen. Ook al halen we alles uit de kast, dan nog zal het hier warmer worden. Laten we eens een blik in de toekomst werpen. Halverwege de 21e eeuw ligt de gemiddelde temperatuur hier 1 tot 2 graden hoger dan anno 2010. Het gemiddelde van nu, 9 à 10 graden Celsius, is dan opgelopen tot rond de 11 graden. Als we dat afzetten tegen het vriespunt, gaat het om een stijging van 10 tot 20%. Dat zal niet zonder gevolgen blijven. Het gedrag van de weergoden zal wispelturiger worden. Denk aan veel neerslag in korte tijd, langere perioden van droogte, zwaardere hittegolven. En dat alles speelt zich dan af tegen het decor van een wereldwijde zeespiegelstijging. Het probleem waar we ons in dit hoofdstuk over buigen, is daarmee voor een deel beschreven. De bevolking van Nederland krijgt te maken met klimaatverandering. Maar in diezelfde periode krijgen de inwoners van ons land nog een ander probleem voor de kiezen. De bevolking van Nederland zal gaan afnemen. Deze zogenoemde ‘krimp’ is niet overal even sterk, maar zal er juist daarom in sommige gebieden flink inhakken. Op plekken waar de bevolking krimpt, kan er een kettingreactie op gang komen. Minder mensen betekent ook: minder woningen, minder bestedingen, minder bedrijven, minder verkeer, minder voorzieningen en kleinere leefgemeenschappen. Dat roept weer nieuwe visioenen op: sterk vergrijsde streken, leegstaande panden, ongebruikte en verval- len wegen die naar spookdorpen leiden, waar de plaatselijke economie op sterven na dood is. Noord-Nederland is een van de gebieden waar de krimp nadrukkelijk zijn sporen zal nalaten. De driehoeksverhouding waarover dit hoofdstuk gaat is daarmee geschetst. De drie partijen zijn: de klimaatverandering, de krimp van de bevolking, en het landelijk gebied van Noord-Nederland. Het gaat om een serieuze driehoeksrelatie, zoveel is wel duidelijk. Dat klimaatverandering en krimp invloed zullen hebben op Noord-Nederland, is zo klaar als een klontje. Sterker nog, die invloeden steken hier en daar al voorzichtig de kop op. Ook nemen we aan dat bestuurders en inwoners van Noord-Nederland niet het hoofd in de schoot zullen leggen. Ze zullen met tegenmaatregelen komen. De relaties tussen Noord-Nederland aan de ene kant en klimaat en krimp aan de andere kant, zijn dus wederzijds en heftig. Dan is er nog de wisselwerking tussen klimaatverandering en krimp onderling. Een nog wat mysterieuze relatie. Hoe werken die twee op elkaar in? Versterken ze elkaars effecten, of juist niet? En is deze relatie ook gevoelig voor menselijk ingrijpen?

Tussen 2010 en 2050 ligt een tijdperk van veertig jaar. Wie wil inschatten hoe Noord-Nederland er na die periode voorstaat, ontkomt bijna niet aan koffiedik kijken. Maar er is een alternatief. Zet een panel van deskundigen bij elkaar in een hok, met de vriendelijke vraag om er eens diep over na te denken. Selecteer ze bovendien zo, dat ze samen over veel kennis en ervaring beschikken. Zorg er verder voor dat ze gepokt en gemazeld zijn in workshops en brainstormsessies. En zo gebeurde het.

De opgave: wat is wijsheid?

De deskundigen in het hok zijn direct hardop gaan nadenken. Klimaatverandering en krimp zijn beide sluipende processen; ze komen langs de weg van de geleidelijkheid. Wie er niet regelmatig op let, ziet geen verandering, zoals ook de wijzers van de klok lijken stil te staan. De grootste valkuil is dan ook dat we ons als ‘nuchtere noorderlingen’ in slaap laten sussen en pas weer wakker schrikken wanneer de klok twaalf uur slaat. Dat is het ultieme moment voor de verwijtende vraag, waarom we het niet hebben zien aankomen. Het antwoord kunnen we nu al geven: alleen wie regelmatig de toestand onder ogen ziet, weet echt hoe laat het is. Op dit moment valt te constateren dat klimaatverandering en krimp langzaam maar zeker op gang komen. Dit geleidelijke tempo van beide ontwikkelingen gunt ons nog wat tijd om de ernst en de consequenties onder ogen te zien. En om de vraag te beantwoorden hoe serieus we in Noord-Nederland dit optreden van K2 (Klimaat en Krimp) moeten nemen. Kunnen we volstaan met hier en daar wat aangepast beleid, of is er echt een aanleiding om krachtige maatregelen te nemen? Zeer waarschijnlijk het laatste. Alleen al de verandering van klimaat is een flinke uitdaging. Gebruikers en bewoners van het landelijk gebied in Noord-Nederland zullen zich aan moeten passen. De landbouw en de natuurlijke ecosystemen krijgen te maken met andere temperaturen en extremere weersituaties. In het waterbeheer zijn forse maatregelen nodig om de zeespiegelstijging het hoofd te bieden. Al deze uitdagingen komen te liggen bij een slinkend aantal inwoners. Zij hebben dus nog een extra aanleiding, om na te denken over de toekomst van allerlei gebieds- functies. Hoe om te gaan met de woningvoorraad, met het wegennet, met allerlei maatschappelijke voorzieningen, met het bestaande patroon van dorpen en steden? K2 gunt ons kennelijk nog wat tijd. Niet alleen om de situatie onder ogen te zien, maar ook om te kijken naar wat we kunnen doen. Welke invloeden staan onze samenleving te wachten? En hoe kunnen we als krimpende samenleving

daarop inspelen? Is er vooral aanleiding voor doemdenken, of kunnen we de ontwikkelingen ook naar onze hand zetten? Met andere woorden: staan ons vooral apen en beren te wachten, of vliegen er hier en daar ook witte raven? Laten we uitgaan van het laatste. De langzame opkomst van een ander klimaat en van krimp geeft ons de tijd en de kans, om op een slimme manier tegenspel te bieden. Noord-Nederland staat voor een grote opgave: het leefbaar houden van haar uitgestrekte en gevarieerde platteland. Een team van deskundigen verzamelt zich in een ontwerp-atelier. Daar gaan zij op zoek naar wat er op ons afkomt. En naar de pijlen die we zelf op onze boog hebben. Daarvoor stellen zij zichzelf de volgende vragen. Wat gebeurt er als we niets doen, als klimaat en krimp komen zoals ze komen? En hoe ziet het noorden er dan uit in 2050? Met andere woorden, wat is het autonome scenario? Maar ook: wat gebeurt er als we wel het ideale scenario vinden om in te grijpen? Leven we dan over veertig jaar in een idyllisch en paradijselijk landschap? En wat is dan dat ideale scenario? Het werkatelier klimaat en krimp Noord-Nederland zet daarmee twee uitersten tegenover elkaar. En zoals altijd ligt de waarheid in het midden, dat wil zeggen: ergens tussen deze uitersten in. Waar precies, dat is aan ons.

Mensenwerk: een karretje in de Himalaya

Daar zitten ze dan, drie vrouwen en negen mannen, rond de tafel in het ontwerpatelier. Ze zullen er pas weer uitkomen wanneer er witte rook opkringt uit hun gezamenlijke creatieve schoorsteen. Witte rook in de vorm van een steekhoudend verhaal over de toekomst van Noord-Nederland. De meesten van de aanwezigen kennen elkaar vanuit LabREM, een samenwerkingsverband tussen Grontmij, Bosch Slabbers, Prodo en KNN. LabREM is kind aan huis in dit soort werkateliers en geeft ze graag de vorm van kortstondige intensieve en creatieve processen. De wisselwerking tussen de grote variatie aan kennis en ervaring rond de tafel, heeft al veel moois opgeleverd. Bjartur Swart, adviseur water en landbouw, trekt vanuit Grontmij de kar, samen met collega Erik Luijendijk, adviseur ruimte en water. Zij worden geflankeerd door Karin Koopman, adviseur wonen en demografie, Hans van den Berg, adviseur energie en gebiedsontwikkeling, Ferd Schelleman, adviseur duurzame energie en Boud Geerdes, adviseur mobiliteit. Bosch Slabbers, een andere partner binnen LabREM, is present met een tandem landschapsarchitecten: Wijnand Bouw en Stijn Kooole. René Benders neemt vanuit de gezamenlijke organisaties RUG / IVEM de energiemodellering voor zijn rekening. Ook de

uitdagers, de provincies Drenthe, Friesland en Groningen zijn vertegenwoordigd. Zij hebben de opgave 'K2 in Noord-Nederland' gedropt op de tafel van het werkatelier. Namens de drie provincies houdt Eddy Diekema van de provincie Drenthe, beleidsadviseur wonen en ruimtelijke ontwikkeling, een oogje in het zeil. Academie Minerva tekent voor de verbeelding; twee kunstenaars, Annelies Stern en Mieke Fokkinga, maken zichtbaar wat de anderen denken. Welgeteld drie dagen hebben ze voor hun werk. De tijd ontbreekt om te discussiëren over een agenda. Dat is ook niet nodig: de deelnemers springen direct op de gereedstaande Charrette. Een Charrette is niet alleen een karretje op de zandweg. Het staat ook voor een sessie van deskundigen, die in een paar intensieve dagen komen tot een integraal ontwerp of plan. Overgewaaid uit de Verenigde Staten, en in de samenwerkingsvorm van labREM door de vier partners verder ontwikkeld. Zij passen het nu veel toe voor het tackelen van vraagstukken over ruimte en duurzaamheid in heel Nederland. Ook deze Charrette maakt een vliegende start. De passagiers hebben zich vooraf grondig voorbereid; alle basisgegevens zijn paraat. Direct al op de eerste dag krijgen ze in beeld wat er gebeurt wanneer we niets doen. Wanneer we klimaat en krimp ongestoord hun gang laten gaan. Ook groeien die eerste dag al de contouren van een ideaal eindbeeld. Dat is het scenario waarbij we het op hol geslagen paard van krimp en klimaat toch in toom weten te houden. Het scenario waarbij we de drijvende krachten achter deze ontwikkelingen in de vingers krijgen. De Charrette blijft daarbij niet als een helikopter boven Noord-Nederland hangen, maar maakt ook een rondrit langs de eigen gezichten van provincies en regio's. Op de tweede dag komen er drie gasten aan boord: Hanneke van Brakel (Stichting Scholenbouwmeester), Eltjo Lutterop (gemeente Emmen) en Patrick Cnubben (Energy Valley). Zij mogen proeven van de tussenresultaten, waarna de Charrette haar weg vervolgt naar het ideaalbeeld in 2050: de verdere uitwerking en de vertaling in beleid. Op de derde dag is er dan de langverwachte witte rook. De deelnemers stappen uit en nemen hun bagage mee, in de vorm van een presentatie. De veelzeggende titel luidt: K2: klimaat en krimp, even lastig te bedwingen als de zo felbegeerde top K2 in de Himalaya. Vergeet dus het karretje op de zandweg. Er wacht ons nu een reis van een ander kaliber.

Als het komt zoals het komt: vervlakking

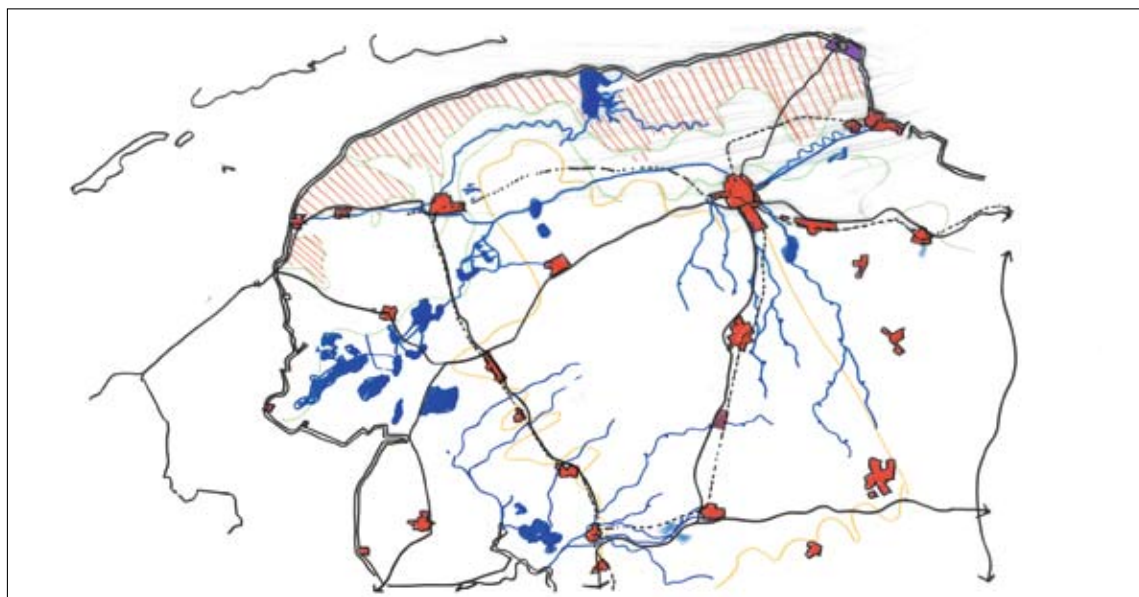
Een ideaalbeeld bestaat bij de gratie van een 'doemscenario'. Dus laten we direct maar door de zure appel heen bijten. Hoe zal het autonome scenario eruitzien? Is dit inderdaad een

doemscenario? Stel: we laten hier in het noorden de dingen op zijn beloop en wachten af wat er komen gaat. Wat dan? De charrettegangers hebben zich er een voorstelling van gemaakt. Hun voornaamste conclusie luidt: vervlakking. Ons landschap vervlakt, niet alleen in Noord-Nederland maar ook daarbuiten. Landschappen, en ook steden, gaan steeds meer op elkaar lijken; we hebben de neiging om het overal op dezelfde manier in te richten. Een efficiënt grondgebruik en een optimale bedrijfsvoering zetten de toon. Herinrichting is de route om dit te bereiken. Gevolg: de eigen schaal en de menselijke maat in het landschap verdwijnt. Wat ervoor in de plaats komt zijn grootschaligheid en gelijkvormigheid; wat hier goed werkt, kun je op andere plekken ook invoeren. En als de aandacht voor het lokaal eigene eenmaal op de tocht staat, komt er nog een beweging bij. Kleinschalige landschappen worden grootschaliger en grootschalige landschappen verrommelen. Nog steeds hebben we in Nederland een keur aan karakteristieke landschappen. Denk aan beekdalen, es- en boscomplexen, heidevelden, ontginningen, weiden en akkers, statige boerderijen en buitenverblijven, onmetelijke veenkoloniale gebieden. Voor bebouwde gebieden als woonwijken, stads- en dorpscentra geldt een stedelijke variant van dit verhaal. Gelukkig groeit de belangstelling weer voor natuur- en cultuurlandschappen, voor stads- en dorpsgezichten, voor het eigene van de regio. Hier ligt een levensgrote kans voor de toekomst van Noord-Nederland. We worden steeds mobieler, maar reizen ook steeds meer ieder voor zich, in voertuigen en over wegen die steeds intel-

liger worden. We zijn niet meer gebonden aan één plaats. Het Internet brengt bijna elke faciliteit onder handbereik, ook in de meest afgelegen plaatsen. In theorie kun je midden op het Dwingelderveld met je smartphone een pizza bestellen en laten bezorgen. Ook dat is vervlakking, net als het feit dat je (uitgezonderd het Dwingelderveld) bijna overal kunt komen over goed gebaande en verharde wegen. Rijk, provincie en gemeenten houden elk hun verbindingssassen op niveau, of breiden ze verder uit. Een interessante vraag is, wat te doen met het lokale wegennet in krimpgebieden; mag dat in de toekomst misschien ietsje minder zijn? Het openbaar vervoer heeft het moeilijk en lijkt zelfs te krimpen; de auto komt uit de recessie en profileert zich weer nadrukkelijk. Water biedt interessante opties, hier voor personenvervoer, daar voor grootschalig transport en elders voor recreatie.

Als het komt zoals het komt: klimaatverandering

Bij dit alles banjert de klimaatverandering als een olifant door de porseleinkast. Een stijging van het waterpeil in de Noordzee en in het IJsselmeer, steeds vaker felle buien, groeiende overlast van regenwater, opkomend zout water in de bodem, meer droge perioden en hogere temperaturen: allemaal gevolgen waar ook Noord-Nederland mee te maken krijgt. Hogere dijken langs de kust maken de scheiding tussen land en water nog abrupter. Overvolle beeksystemen gaan misschien steden als Meppel, Coevorden en Groningen bedreigen. Te verwachten hevige buien zullen juist daar voor

x

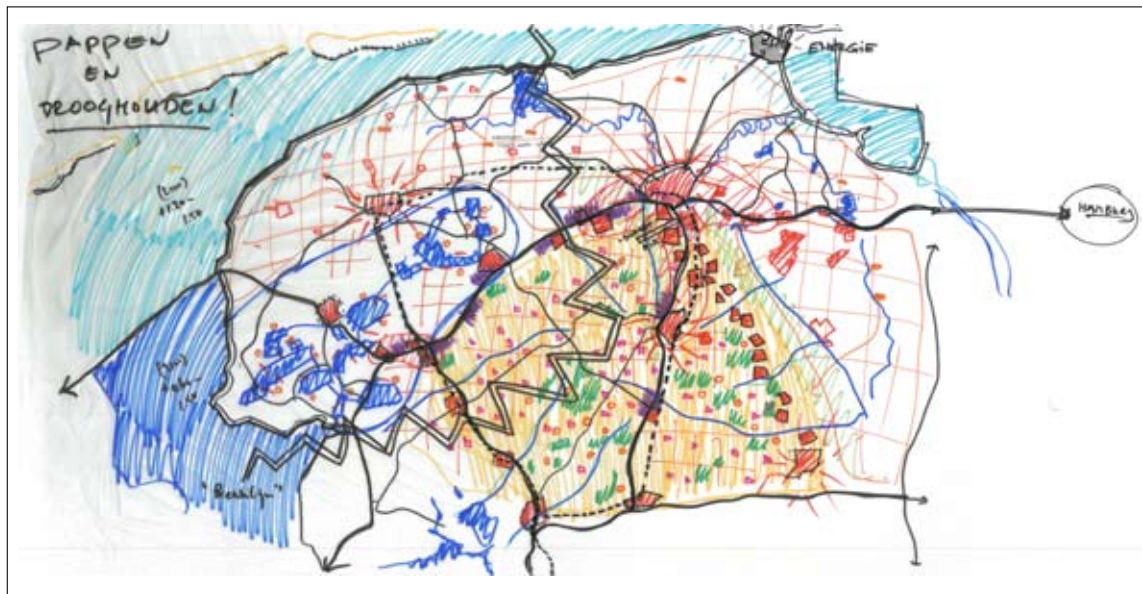
wateroverlast zorgen. Of misschien ook niet, want alles is erop gericht om in deze beken en in ecologische zones meer water te kunnen bergen. Flora en fauna zijn daar blij mee; zo kunnen ze hun verscheidenheid behouden. Maar helaas, het veranderende klimaat stelt weer alles in het werk om die verscheidenheid in het honderd te laten lopen. We moeten nog veel leren. Het gros van onze energieopwekking is nog traditioneel. En om de zee buiten te houden, moeten de dijken steeds hoger en sterker. Daarmee schermen we ons angstvallig af van een uniek landschap: de Waddenzee. Juist hier positioneren wij de achterkant van het noorden. We staan met de rug naar een van de mooiste natuurlijke attracties die we hebben. Maar er is meer. Aankomende droge perioden bedreigen de landbouw. Het onttrekken van water om te sproeien, zorgt voor een lager peil van grond- en oppervlaktewater. Dat zal kostenverhogend werken. Daardoor komt verdere schaalvergroting, bijvoorbeeld van de glastuinbouw, onder druk te staan. Dat botst weer met het groeiende belang van de landbouw, met op de achtergrond wereldwijde voedselproblemen. Daarbij gaat het niet alleen om de hoeveelheid voedsel, maar zeker ook om de kwaliteit. Hier liggen veel kansen voor Noord-Nederland. De landbouw zou een flirt moeten beginnen met duurzaamheid. Denk aan de combinatie met energielevering, aan slimmere kringlopen, aan duurzame viskwekerijen. Er ligt al een basis voor een veelzijdige ontwikkeling. In de veenkoloniën en langs de wadden domineert de akkerbouw. Zoute kwel inspireert in de waddenzone tot andere teelten. Drenthe is veelzijdig, met akkerbouw, bio-industrie en glastuinbouw. Friesland heeft naast akkerbouw zijn melkveeteelt. Groningen is sterk in de 'technische landbouw'. In veenweidegebieden heeft de landbouw vooral recreatie als neventak. Rond de steden is voor de landbouw een dienstverlenend scenario denkbaar; denk aan zorgboerderijen. Nog sterker dan de landbouw lonkt onze energievoorziening naar duurzaamheid. Olie raakt op, CO₂ is handelsgoed. Alternatieve energiebronnen stelen de show, helaas in de vorm van veel experimenten en weinig heldere keuzen. Noord-Nederland wordt de gasrotonde van Europa. De energievoorziening in Noord-Nederland schippert tussen spreiding en concentratie. We zien traditionele energiecentrales in de Eemshaven, een vergister in het hart van Drenthe, een afvalverbrander in Harlingen, biovergisters in de landbouw, een aardwarmtecentrale in Emmen, concentraties van windmolens aan de kust en dan nog experimenten met getijdencentrales en dergelijke. Maar nieuwe energiesystemen krijgen nog lang niet overal de ruimte die ze verdienen. Dat geldt niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk.

Als het komt zoals het komt: krimp van de bevolking

In Noord-Nederland zal de bevolking gaan krimpen; de samenstelling zal veranderen. Op het platteland zijn de eerste sporen van ontvolking al zichtbaar. Ouderen blijven, jongeren trekken naar de stad, voor werk of opleiding. Steden zien hun dynamiek versterkt; het platteland ver-grijst en verzwakt. Het niveau van allerlei voorzieningen krimpt mee. Woonkernen raken verder in de problemen: hun uitstraling en leefbaarheid verschrompelen. Bewoners en huizenmarkt groeien uit elkaar. Seniorenwoningen zijn gewild, maar moeilijk te krijgen. De bouwmarkt begint hier op in te spelen, met woningen die een leven lang kunnen worden aangepast. Meer luxe en meer ruimte per persoon is een andere opvallende trend. In theorie sluit dit naadloos aan bij de krimp, maar de praktijk is een ander verhaal. Niet alles krimpt mee; het wegens ligt er bij zoals altijd. En de steden blijven uitdijen: de afnemende economische groei concentreert zich hier. Hetzelfde geldt voor de afvlak-kende bedrijvigheid en werkgelegenheid. Hier en daar blijft het zelfs erg goed gaan. De havens gaan onverstoort door met groeien. De Eemsmond timmert industrieel aan de weg; in Harlingen bloeit de regionale kenniseconomie. Ook energiebedrijven hebben nog steeds de wind in de rug.

Hier afbeelding 'scan 745' invoegen.

Elk nadeel heeft zijn voordeel, ook krimp. Het noorden raakt nog meer in trek als rustgebied; plaatselijk groeit de recreatie als kool. Varen in Friesland blijft populair. Drenthe scoort met de rust van 'de oude landschap' en met nieuwe vakantieparken. Mensen hebben meer vrije tijd en met dank aan de krimp, groeit het bezit van tweede woningen. Economische malaise houdt vakantiegangers binnen de landsgrenzen; Randstedelingen ontdekken eindelijk dat er inderdaad niets boven Groningen gaat. Het klimaat werkt mee; de zomers worden hier warmer. In populaire vakantiegebieden nemen de risico's van het zomerweer juist toe. Het is hier aangenaam fietsen en wandelen in het karakteristieke landschap; ook gasten uit buurlanden gaan dit waarderen. De cultuur van het gezonde leven is in Noord-Nederland niet meer weg te denken. De wellness boerderijen rijzen als paddenstoelen uit de grond; vooral Duitse gasten komen er graag kuren.

We moeten iets doen

“Pappen en drooghouden”: dat is een fraaie benaming voor de ontwikkeling, wanneer we achterover leunen. Het komt zoals het komt, we gaan door op de ingeslagen weg. We grijpen hier en daar wat kansen en zien daarbij terloops dat ons noordelijke landschap verder vervlakt. Dus moeten we iets doen. Maar waar, en hoe? Het klimaat is een speler op wereldschaal; de uiteindelijke gevolgen zijn (nog) niet te overzien. Krimp komt sneller op ons af, maar we houden het niet tegen. Maar aan de gevolgen kunnen we wel iets doen. Met de komst van K2 (klimaat en krimp) dreigt verdere ruimtelijke erosie van het landschap in Noord-Nederland. We hebben het eerder vervlaking genoemd. En dat is iets waar we wel onze vingers achter kunnen krijgen, waar we iets aan kunnen doen. Hier vonden de passagiers van de charrette dan ook hun gezamenlijke uitdaging. Hoe leiden we de ruimtelijke gevolgen van K2 in goede banen? En hoe zal Noord-Nederland er dan in 2050 uitzien?

Drie dagen zijn natuurlijk niet veel voor het beantwoorden van deze vragen. De charrettegangers hebben geprobeerd de kern te raken. Wat zijn de drijvende krachten achter de ontwikkeling tot 2050? Zij kwamen tot de volgende lijst van aanjagers: energie, wonen en leven, mobiliteit, klimaat, landschap, ruimtelijke kwaliteit en als laatste recreatie. Deze aanjagers kunnen het scenario tot 2050 maken en breken, maar dat laatste heeft niet de voorkeur. Daarom kwam de charrette met duidelijke en stevige doelen voor elke aanjager afzonderlijk. Waarom zou de opwekking van energie voor huizen, bedrijven, verkeer en landbouw in 2050 niet CO₂-neutraal kunnen zijn?

Ga uit van het sluiten van kringlopen. Win grondstoffen voor energie binnen de eigen grenzen; wek energie lokaal op en doe dat duurzaam. Ontwikkel kennis van duurzame energie en exporteer dat, samen met het overschot aan geproduceerde energie.

Waarom zou je de komende krimp niet gewoon kunnen gaan sturen? Leg ruimtelijke accenten; maak onderscheid tussen rustige en drukke gebieden. Wees niet bang voor kleinere dorpen en grotere steden. Maak van de last een lust; durf functiegericht te krimpen. Stuur op voorzieningen als woningen, wegen, gemeenschapsgebouwen, bedrijventerreinen. Geef elk vrijkomend terrein direct een nieuwe functie. Het Bruto Provinciaal Geluk is hierbij leidend, ook en vooral voor de lagere inkomens. Weg met de eenheidsworst. Friesland heeft een eigen gezicht en het Drents plateau niet minder. Tover die gezichten weer tevoorschijn vanachter dikke lagen cosmetica. En laat krimp het toverwoord zijn. Waarom gebruiken we verkeersmobiliteit niet als stuurwiel? Mobiliteit is een krachtig middel om allerlei ontwikkelingen te reguleren en te sturen. Waar een wil is, is een weg. En waar een weg is, dienen zich nieuwe kansen aan. Omgekeerd kan degradatie van een weg helpen bij het sturen van de krimp. Zo kunnen wegen en verkeer bijdragen aan duurzaamheid. Waarom zouden we het nieuwe klimaat niet tegemoetkomen? Ontwerp een robuuste, dynamische kustzone, die meebeweegt met de zee. Gebruik hoogten om water vast te houden en laagten om natte calamiteiten op te vangen. Maak kernen groener, zodat ze beter kunnen incasseren in een veranderend klimaat. Bouw aan een netwerk van

ecologische verbindingen voor een rijkere flora en fauna; leve de biodiversiteit. Koel het opgewarmde oppervlakte-water, door warmte af te vangen voor gebouwen. Goed voor de waterkwaliteit en voor een duurzame energievoorziening. Waarom keren we de vervlakking van landschap en ruimte niet om? Maak de verschillen tussen de noordelijke landschappen groter in plaats van kleiner. Een robuust en divers landschap is geen zwakheid maar een kracht. De veelzijdige agrarische sector blijft de drager van het landschap. De aantrekkelijke diversiteit geeft daarnaast kansen voor de recreatie. Waarom versterken we de recreatie dan niet, als economische drager van Noord-Nederland? Breng leegstand en recreatieve aantrekkingskracht bij elkaar, in de markt voor recreatief wonen.

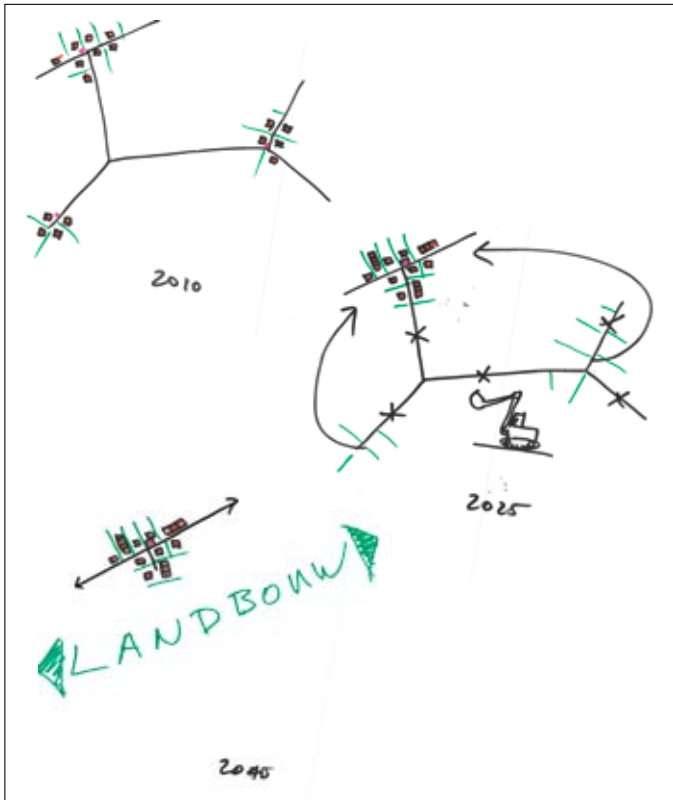
Een menselijk perspectief voor 2050: sterke steden, ruim land

Zonder ingrijpen zijn we overgeleverd aan de grillen van het scenario van krimp en klimaat. Maar er is ook een ander toekomstperspectief denkbaar. Een perspectief waarin we actief kansen benutten. Kansen die ontstaan wanneer we ontwikkelingen in klimaat en bevolking in samenhang bekijken. De charrette heeft deze lijn gevolgd. Het resultaat is het volgende toekomstperspectief voor het jaar 2050. In 2050 zijn de **steden** in Noord-Nederland sterk, doordat we actief hebben gereageerd op klimaat en krimp. Veel mensen hebben de kleinere dorpen verruild voor de kerndorpen en de stadsregio's. Ook de kerndorpen verstedelijken, doordat er steeds meer regionale voorzieningen van de grond komen. Andere mensen hebben bewust gekozen voor de kleinere dorpen en accepteren de sobere voorzieningen. Via internet vinden zij alternatieven voor het gemis aan voorzieningen en diensten. Efficiënte **netwerken** voor verkeer en openbaar vervoer verbinden de steden en grotere dorpen. Goede bereikbaarheid is het visitekaartje van het stedelijk netwerk in het noorden. Hierdoor is het contrast tussen stad en land groot; er zijn erg drukke, maar ook heel rustige zones. Cultuurhistorische waarden komen tot hun recht, dankzij een proces van functiegerichte krimp. Er zijn geen littekens in het landschap; vrijgekomen gebieden krijgen nieuwe functies. Overtollige woningen en erven zijn nu weer openbare ruimte, of natuur. Dreigende gaten in lintdorpen zijn opgevuld met nieuwe dorpsfuncties of extra grond voor de landbouw. Het land oogt in 2050 ruim en wijds, veel **dorpen** zijn kleiner, of zijn juist samengegaan. In de dorpen is zelfbestuur belangrijk; ook het beheer van de wegen valt

hieronder. Een logisch gevolg: waar weinig mensen wonen, is ook het wegennet minder dicht. Kleinere dorpen hebben weer een krachtig cultuurhistorisch karakter. In terpdorpen is de terp als middelpunt in ere hersteld: kwaliteit en cultuurherstel als vruchten van een door mensen beheerde krimp. De **landbouw** is nog steeds de ruimtelijke drager van het landelijk gebied. Dat zal ook zo blijven, dankzij de verdere schaalvergroting. Boscomplexen op de hogere zandgronden zijn uitgedijd, door de groei van de bosbouwsector. De landbouw is de stuwende factor achter nieuwe agro- en biobusiness. De bosbouw groeit; de productie van biomaterialen en biomassa neemt een hoge vlucht. Dankzij ons inspelen op de klimaatverandering, is het **watersysteem** veel beweeglijker geworden. Het noorden heeft nu een dynamische kustzone, waar hoog en laag water merkbaar is. Mensen doen hun voordeel met zoet en met zout water en winnen energie uit het getij. Een robuust netwerk van ecologische verbindingen huisvest veel verschillende dieren en planten. Noord-Nederland is bijna niet meer afhankelijk van IJsselmeerwater. Periodes van grote droogte of hevige regen geven nauwelijks problemen. De waterkwaliteit verbetert, doordat we warmte aftappen voor onze energievoorziening. Noord-Nederland voorziet zichzelf in 2050 van alle **energie**, een situatie die stap voor stap is bereikt. Er is zelfs minder energie nodig dan in 2010; duurzaamheid is niet blijven hangen in mooie woorden. De grootschalige eigen energieproductie maakt zelfs export mogelijk. Het noorden is uitgegroeid tot een kenniscentrum voor duurzame energie; ook deze kennis is een dankbaar exportartikel.

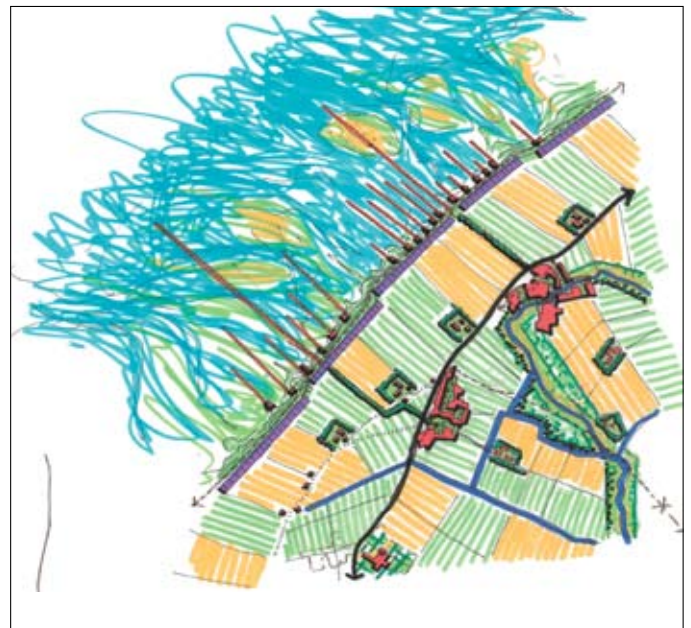
De noordelijke landschappen

De vervlakking van Noord-Nederland is in 2050 verleden tijd. Elke noordelijke regio heeft weer een eigen gezicht. Per regio geven we een korte schets. Het noordelijk zeekeleigebied heeft als uithangbord: **Energietuin aan de wadden**. De landbouw blijft hier de drager en is efficiënt en grootschalig ingericht. De zoute kwel is omgezet van een last naar een lust; er zijn bijzondere teelten voor ontwikkeld. Dankzij een aangepast watersysteem is de waddenkust een dynamische overgangszone. Akkerbouw en melkveehouderij zijn de grote economische dragers van het landschap en bepalen mee hoe het eruit ziet. Toch is het landschap veranderd, vooral door de slimme omgang met krimp. Duurzame woonmilieus gaan samen met een aangepast wegennet. Dorpen hebben zich geprofileerd als streekcentrum, of juist als groen gehucht. Het wegen-

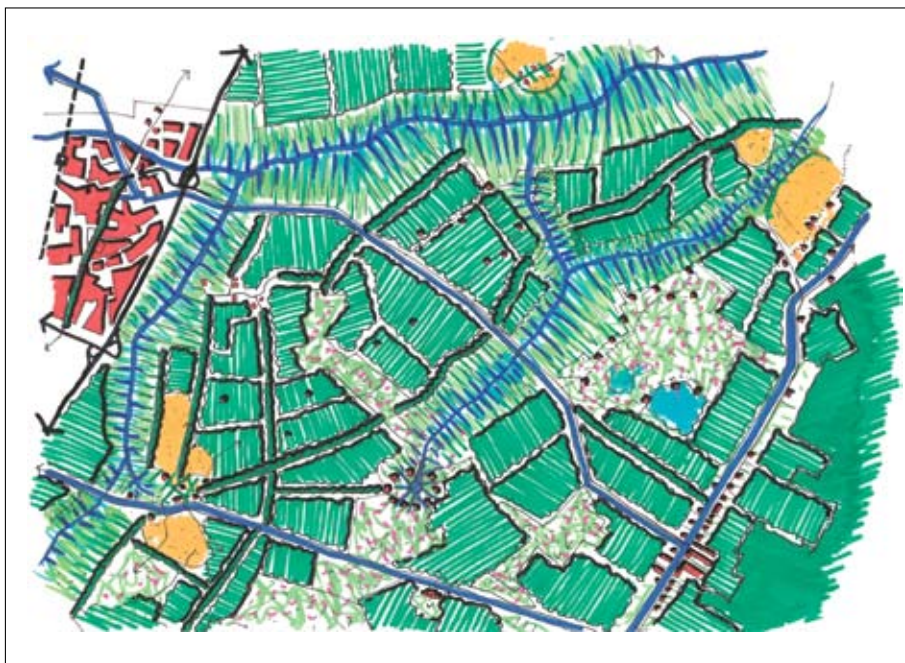
x

net is hierop afgestemd. Dorpsbewoners doppen zelf hun boontjes: baas in eigen buurt. Er zijn vergaande vormen van zelfbestuur; sommige dorpen zijn zelfs gezamenlijk eigendom van de bewoners. De kwaliteit van de woningen lijdt er niet onder, integendeel. De Waddenzee is gepromoveerd tot de voortuin van het noorden. Duurzame, energieleverende dijkwoningen zien uit over grote kwelderakkers, waar landbouwers nieuwe gewassen, zeevruchten en oesters telen. De dijk lokt veel nieuwe bewoners, ook uit krimpgebieden. De verouderde huizen die ze daar achterlaten, vreten energie en verdwijnen vaak onder de slopershamer. Aan de Groninger kust gaan windmolens, zonnepanelen en algenkwekerijen op een ingenieuze manier samen. De schaal past bij het Groninger Landschap; deze Energy Valley kan het hele noorden van energie voorzien, inclusief het elektrische-wagenpark.

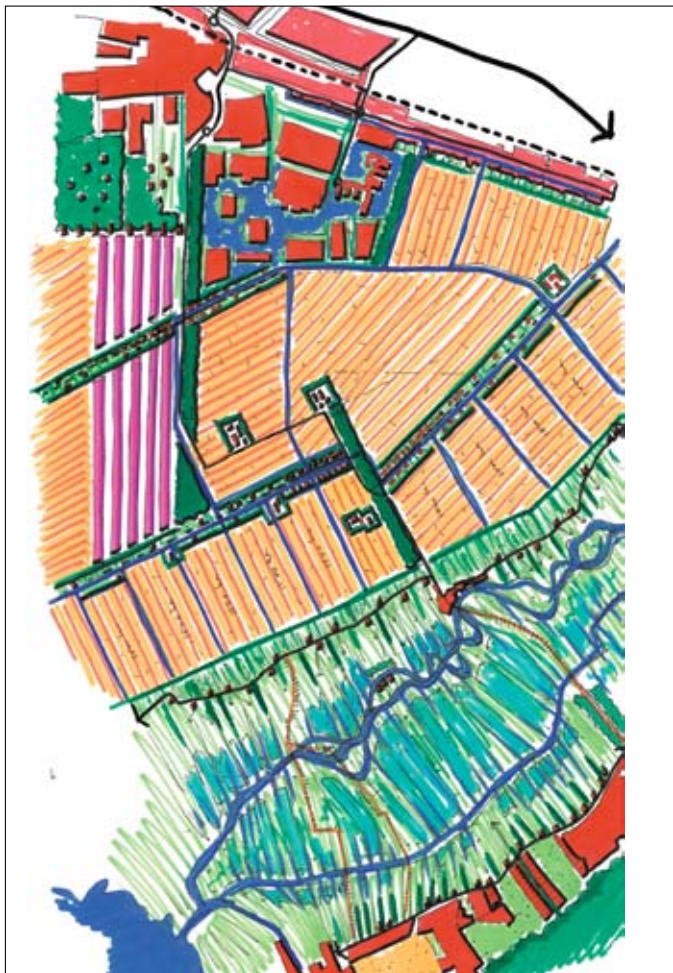
Het Drents plateau staat in 2050 te boek als De **houtige wildernis**. Grote boscomplexen leggen CO₂ vast en leveren hout voor de Drentse bouwindustrie. Die staat landelijk aan de top met duurzame bouwmaterialen en -systemen voor hout-skeletbouw. De nationale bouwopgave, verduurzaming van de woningvoorraad, profiteert ervan. Door de krimp is nieuwbouw bijna niet meer aan de orde. Dankzij de bouwindustrie liggen er in de bosgebieden bloeiende dorpen met een krachtig zelfbestuur. Hier vestigen zich ook recreatieondernemers, die in het landschap van bossen en beekdalen nieuwe toeristische mogelijkheden zien. Er is plaats voor recreatiewoningen, vakantieparken en wellness boerderijen. Tijdelijke waterberging in de beekdalen maakt het landschap nog afwisselender. Op de Hondsrug bloeit de zorgeconomie op, samen met nieuwe recreatieve voorzieningen. Veel mensen uit de veenkoloniale krimpgebieden hebben hier een nieuw bestaan gevonden.

x

Het veenkoloniale gebied presenteert zich anno 2050 zelfbewust als: **Zonnig landschap**. Door toenemende droogte groeien er nu nieuwe gewassen. Bijkomend voordeel: water uit het IJsselmeer is niet meer nodig en de waterbeheerder is blij met de besparing die dat oplevert. Zonnebloemen, koolzaad en andere gewassen voorzien in allerlei biomaterialen. Bedrijfstakken als agro-farmacie en agro-petrochemie gaan hand in hand; de economie staat er bol van de 'bio'. De inrichting van het gebied overtreft zichzelf en is nog grootschaliger geworden. De lintbebouwing is hier en daar compleet verdwenen; andere linten zijn omgevormd naar krachtige 'vrijstraten'. In de schaal van het landschap zorgen stroken met zonnecellen (zonnestraten) voor energieproductie. Net als elders in het noorden heeft gestuurde krimp ook hier gezorgd voor een kwaliteitsimpuls. De veenkoloniën zijn synoniem met welvaart: een bloeiende economie in een groots en meeslepend landschap.

---

x

Als vanouds heeft het Friese merengebied **Waterplezier** hoog in het vaandel. Daarbij is dit lage plassengebied ook sterk in waterberging en natuur. Het warmer wordende water staat zijn energie graag af voor de verwarming van woningen. Het IJsselmeer fungeert hierbij als energiebuffer. Een slimme ontwikkeling, die dankzij het nieuwe Institute for Blue Energy nog een fraaie toekomst voor zich heeft. Het merengebied heeft zich via een proces van verdrassing en vernatting ontwikkeld tot één groot en dynamisch natuur- en water-netwerk. Ook door krimp vrijkomende lage gebieden zijn al geannexeerd. Door de natuurlijke en dynamische benadering was aanleg van nieuwe dijken niet nodig. De waterrecreatie vaart wel bij deze ontwikkeling. Net als in Drenthe groeit hier het recreatief wonen, evenals de wellness- en vrijetijdsector. Dankzij de krimp is er een ruim aanbod van vakantieoptrekjes.

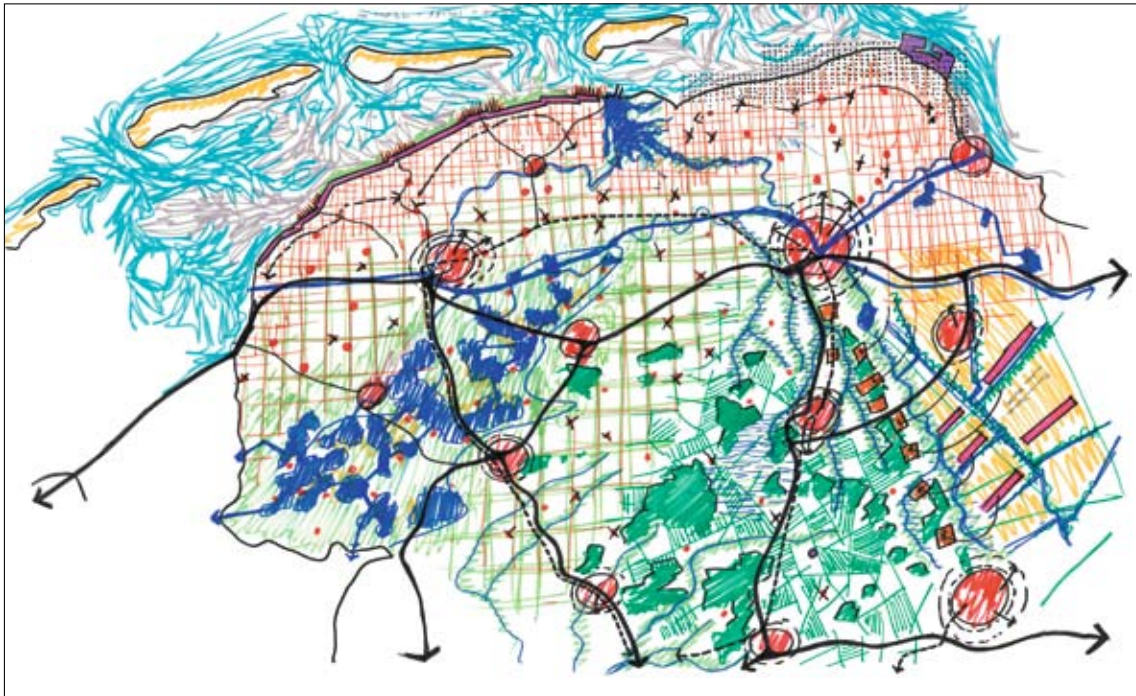
Zijn er nog vragen?

En zo lijkt alles in kannen en kruiken; stuk voor stuk hebben de Noord-Nederlandse regio's omstreeks 2050 de wind in de rug. Natuurlijk zijn er na drie dagen sparren in een Charrette nog veel vragen blijven liggen. Welke insteek is bijvoorbeeld nodig om dit toekomstperspectief ook werkelijkheid te laten worden? En wat is er precies mogelijk op energiegebied; hoe ver kunnen we bijvoorbeeld de energievraag terugdringen? Eén vraag tegelijk. Welke insteek is er nodig? Een belangrijk vertrekpunt is, dat we selectief gaan investeren en beheren. Krimp betekent minder mensen. Hier en daar zijn er dus minder woningen nodig. Als we de overblijvende woningen en voorzieningen meer bundelen, kunnen we ook toe met minder wegen. Dus wordt de vraag actueel, of we na elke winter overal de vorstschade weer moeten herstellen. Of op grotere schaal: als we weten dat in grote delen van Noord-

Nederland de krimp zal toeslaan, moeten we dan alles maar blijven onderhouden? Kunnen we niet beter een weloverwogen plan maken, voordat we verder in de toekomst investeren? En als niet overal onderhoud meer nodig is, wat stoten we dan af en wat laten we over aan de goede wil van de bewoners? Pas nadat planners zich in dit type vragen hebben verdiept, zijn er goede investeringsbesluiten mogelijk. Nu we het toch over de financiën hebben: wat zijn de kosten en de baten die bij het geschetste perspectief voor 2050 horen? Gelukkig zijn er baten te over. Denk aan besparingen op onderhoud van dijken, wegen en voorzieningen, aan toeristische bestedingen, algemene exploitatie, energieproductie, kostenneutraal overschakelen naar vervangende teelten enz. Daar staan natuurlijk kosten tegenover, met als grootste het herinrichten van gebieden als gevolg van de krimp. Maar er zijn meer financiële factoren die rol spelen. Denk aan de stijgende kosten van fossiele brandstoffen en aan de veranderende waarde van heringerichte gebieden. Kortom: voer voor economisch geografen. Dan de vraag van het energieverbruik: kan het een ietsje minder? Dat is er namelijk een belangrijke poot onder het beschreven duurzame toekomstperspectief. Om de gedachten te vormen: daarvoor zal de energievraag in 2050 zo'n 10% lager moeten liggen dan in het jaar 2000. Dat lijkt niet veel. Maar zonder ingrijpen zal de energievraag tussen 2000 en 2050 juist met ongeveer 40% stijgen. Dus is er werk aan de winkel. We zullen meer en meer aangewezen zijn op duurzame bronnen, zoals biomassa en elektriciteit uit natuurlijke bronnen: zon, wind en geothermie. Daarbij is zelfs een CO₂ nulscenario denkbaar, maar wel met een paar kanttekeningen. Als we uitgaan van bestaande technieken, hebben we een gebied van 18 bij 18 km nodig voor een combinatie van windmolens en zonnepanelen. Elektriciteitswinning uit getijde- en osmosecentrales kennen wij in Nederland alleen vanuit de laboratoria. Geothermische elektriciteit is nog in ontwikkeling. Maar in veertig jaar tijd kan er veel gebeuren, ook als het gaat om elektrische auto's en CO₂-opslag. Dan nog de benodigde biomassa: daar zou een oppervlak voor nodig zijn groot als de helft van Noord-Nederland. Misschien moeten we een deel inruilen voor extra wind- en zonneparken.

Terug naar 2010

De Charrette is voorbij. We staan weer met beide benen op de grond in het jaar 2010. Hebben we gedroomd? Het zou kunnen, maar dromen zijn ook een goede voedingsbodem voor nieuwe visies. Het beschreven perspectief voor 2050 lijkt op een droom en een visie ineen. Wensbeelden van karakteristieke energielandschappen, waar het prachtig

x

en duurzaam wonen en werken is. Waar cultuurhistorische waarden en regionale identiteit weer een plaats krijgen. Waar zelfbewuste, krachtige steden en dorpen een netwerk vormen in een gevarieerd, contrastrijk en aantrekkelijk landschap. Wensbeelden van een trendbreuk in het energiegebruik: minder en duurzamer. Waarbij Noord-Nederland zichzelf van energie voorziet, ook nog exporteert en de CO₂-balans in evenwicht houdt. Wensbeelden van hoogwaardige woonlandschappen. Dit met dank aan een nieuwe Drentse industrietak, die in het hele noorden innovatieve duurzame producten en systemen levert voor de houtskelbou. Wensbeelden van een wisselend landschap, waarbij elke streek zijn eigen identiteit en karakter mag opbouwen. Waarbij bewoners weer iets hebben om trots op te zijn. Dit type zelfbewustzijn is nodig om de eigen verantwoordelijkheid te herontdekken. Verantwoordelijkheid voor de nabije en verdere toekomst en voor ontwikkelingen die deze toekomst kunnen maken of breken. Want zo is het met onze toekomst: die is breekbaar, maar tot op zekere hoogte ook maakbaar. De charrette heeft in de breekbaarheid van die toekomst reden gezien, om te kijken naar de maakbaarheid. Daarbij zou niet de economische groei voorop moeten staan, maar de verhoging van het Bruto Provinciaal Geluk: welvaart en welzijn voor de inwoners van Noord-Nederland. Een ander uitgangspunt is, dat we het vooral zelf moeten en willen gaan doen. Vanuit onze eigen kracht lossen we onze eigen problemen

op. Hoe? Samenwerking is belangrijk. Samen kiezen maken en die ook uitvoeren. Dat vraagt in Noord-Nederland misschien om een andere organisatie, van bijvoorbeeld ons bestuur en van kennis en onderzoek. Eindimensionale oplossingen voor de korte termijn zijn niet de oplossing. We hebben lef nodig. Lef om alle regio's in Noord-Nederland in samenhang te beschouwen, en dat ook nog eens in het licht van klimaatveranderingen en een krimpende bevolking. Lef om klimaat en krimp niet te zien als rampen, maar als bondgenoten. Bondgenoten, allereerst van elkaar en daardoor misschien ook van Noord-Nederland en haar inwoners. De opdrachtgevers, de gezamenlijke noordelijke provincies, hebben zich al laten inspireren door het visionaire toekomstperspectief van deze Charrette. Vertegenwoordiger Tanja Klip, Drents gedeputeerde, heeft zich uitgesproken over het begrip van de 'functiegestuurde krimp'. Het gaat daarbij om het idee dat krimp kan worden gestuurd met bepaalde gebiedsfuncties in het achterhoofd. Functies bijvoorbeeld die we willen versterken, of juist afremmen. Van alle ideeën uit de Charrette is deze gedachte misschien wel het belangrijkste voor onze toekomst, en voor het beleid en de plannen die daarvoor nodig zijn.